UNIKATOWA KOLEKCJA MOTYLI ZAKUPIONA OD IMRE FRIVÁLDSZKIEGO

Niemal 200 lat współpracy polsko-węgierskiej w tworzeniu zbiorów przyrodniczych Uniwersytetu Jagiellońskiego

Każde muzeum przyrodnicze posiada cenne eksponaty. Nie zawsze ich walory historyczne lub naukowe znajdują odzwierciedlenie w ich wartości finansowej. Nie zawsze także są one najpiękniejsze lub wyjątkowo okazałe. Ich walory to nade wszystko unikatowość oraz mnogość bezcennych informacji, które ze sobą niosą, informacji pozwalających, patrząc w teraźniejszość, wyraźniej dostrzegać ślady przeszłości.

W licznych kolekcjach Uniwersytetu Jagiellońskiego znajdują się stare i zabytkowe eksponaty, z których wiele, jak, na przykład, dzieła sztuki, są powszechnie znane. Nie można do nich zaliczyć, znajdujących się w zbiorach Centrum Edukacji Przyrodniczej UJ, historycznych okazów motyli. A przecież warto je eksponować, w szczególności jeśli chodzi o okazy pozyskane od słynnego węgierskiego przyrodnika Imre Friváldszkiego, zmarłego 150 lat temu. Nie są to ani najpiękniej zachowane, ani, bez najmniejszej wątpliwości, najcenniejsze okazy motyli będące w posiadaniu Uniwersytetu Jagiellońskiego, ale są świadkami aż dwóch wieków rozwoju nauki. Zatem należy poświęcić im nieco więcej uwagi.

Stare księgi inwentarzowe Muzeum Zoologicznego UJ z 1835 roku zawierają adnotację, że Uniwersytet zakupił od dr. Imre Friváldszkiego z Węgier 200 okazów motyli w celu uzupełnienia kolekcji lepidopterologicznej. Zostały one umieszczone w nabytych rok wcześniej gablotach i opatrzone litografiami – etykietami zamówionymi w Wiedniu, zawierającymi nazwy gatunkowe zgodnie z najnowszą podówczas nomenklaturą Ochsenheimera-Treitschkiego. Kim był Imre Friváldszky, od którego Uniwersytet zakupił okazy motyli? Do jakich gatunków należały i czy można je

Okazy muzealne motyli z rodzaju Jagiello, strona grzebietowa (po lewej) i brzuszna skrzydeł (po prawej). J. boyerpampa (1. rząd: Peru) i J. molinopampa (2. Rząd: Peru, 3. I 4. Rząd: Ekwador)

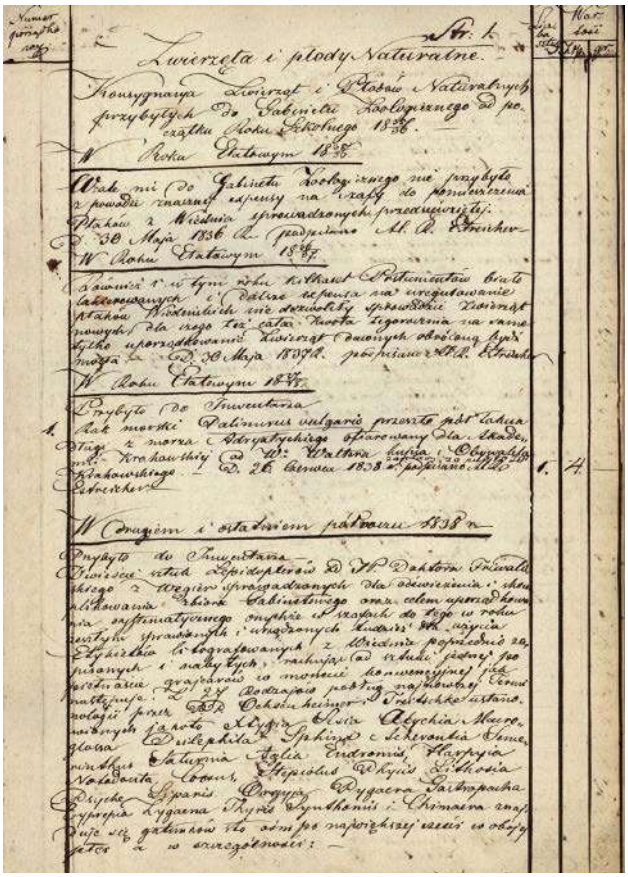

Niedatowane zdjęcie Imre Frivaldszkiego, prawdopodobnie z około 1865 roku, kiedy to jego monografia *Jellmező adatok Magyarország faunájához* (*Charakterysczne cechy fauny Węgier*) wyróżniona została najwyższą nagrodą Akademii Nauk

zidentyfikować pośród obecnych zbiorów CEP UJ?

Zgodnie ze znajdującą się w księdze inwentarzowej adnotacją Uniwersytet Jagielloński zapłacił za zakupione motyle 3030 grajcarów. Jest to równowartość 55 florenów, co stanowiło na tamte czasy dość pokaźną kwotę. Roczna kwota podatku od sprzedaży wina w niewielkim mieście na Węgrzech wynosiła 60 florenów. Wskazuje to wyraźnie na fakt, że już w tamtych czasach władze krakowskiej wszechnicy uznawały za istotne gromadzenie eksponatów przyrodniczych, toteż inwestowały we właściwe prezentowanie i kompletowanie posiadanych zbiorów. Stwierdzono, że zakup zbiorów motyli jest słuszną inwestycją w przyszłość, okazy będą cieszyły oko zwiedzających, a ponadto posłużą studentom nauk przyrodniczych do wzbogacania ich wiedzy.

Imre Friváldszky (1799–1870) urodził się w rodzinie szlacheckiej w Górnych Węgrzech (obecnie Słowacja). Wbrew tradycji rodzinnej nie został wysłany do szkoły wojskowej lub prawniczej, lecz podjął studia medyczne na Uniwersytecie w Peszcie. Uczył się tam pod kierunkiem znanych wykładowców: jezuity Matthiasa Pillera (1733–1788) i Lajosa Mitterpachera (1734–1814) oraz sławnego botanika Pála Kitaibela (1757–1817). Pod ich wpływem zaczął gromadzić okazy roślin i owadów. Zajął się eksploracją entomofauny Węgier (obejmującą cały Basen Karpacki) oraz Bałkanów, nigdy nie podjął praktyki lekarskiej. Wymieniał lub sprzedawał za granicę niektóre okazy, dzięki czemu wzbogacał własną kolekcję badawczą. W czasie kilku podróży po Karpatach i Nizinie Węgierskiej odławiał owady. Zorganizował także wiele innych wypraw, w których osobiście nie uczestniczył. Niestety, plany dalszych badań pokrzyżowała Węgierska Wojna Domowa w latach 1848–1849. Wielkie dzieło badacza poświęcone faunie Bałkanów pozostało rękopisem, lecz monografię fauny Węgier opublikowano przed śmiercią autora. Została nagrodzona główną nagrodą akademicką. Imre Friváldszky jest uznawany za ojca entomologii węgierskiej. Fakt, że miał on kontakty z przyrodnikami polskimi z Uniwersytetu Jagiellońskiego, nie był dotychczas znany, gdyż cała jego prywatna korespondencja została przez niego zniszczona podczas wojny domowej w obawie przed prześladowaniami. Jest to zatem informacja istotna zarówno dla historiografii nauki węgierskiej, jak i biografów tego wybitnego naukowca.

Tomasz Pyrcz

Wyciąg z księgi inwentarzowej Muzeum Zoologicznego UJ (obecnie w Centrum Edukacji Przyrodniczej)

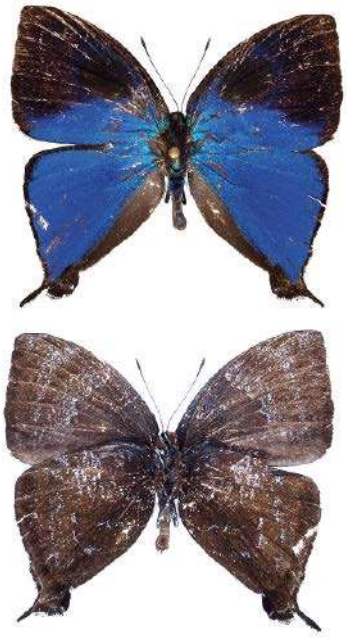
W inwentarzu zbioru zoologicznego UJ podano, że zakupiono od Friváldszkiego w sumie 109 gatunków należących do 27 rodzajów motyli nocnych. Materiał ten obejmuje głównie średniej lub dużej wielkości gatunki należące do tak zwanej grupy *Bombycoidea*, tradycyjnej jednostki systematycznej, obecnie klasyfikowanej w kilku luźno spokrewnionych rodzinach ciem. Wszystkie te okazy, jak można wnioskować na podstawie analizy gatunkowej, pochodzą z obszaru historycznych Węgier, zatem także z Transylwanii i południowej Słowacji. Dobór zakupionych okazów wskazuje wyraźnie na zamierzenia Uniwersytetu i ówczesnych kustoszy zbioru entomologicznego: poszerzenie kolekcji, na którą (jak informują księgi inwentarzowe) składały się dotąd głównie okazy zebrane w Małopolsce, na zapoznanie studentów z większą różnorodnością biologiczną Europy w obrębie monarchii austrowęgierskiej oraz szersze zaistnienie w świecie nauki.

Źródłem barw skrzydeł motyli są cechy fizykochemiczne pokrywających je łusek. Mogą to być, z jednej strony, tak zwane barwy strukturalne, wynikające z właściwości optycznych struktury łusek, a z drugiej z zawartych w nich pigmentów: pod wpływem światła chityna może się lekko odkształcić, zaś pigmenty mogą ulec degradacji. Eksponowane na wystawach motyle mogą po pewnym czasie stracić swoje piękne ubarwienie i walory estetyczne, toteż niekiedy w przeszłości takie okazy były usuwane i zastępowane nowymi. Być może po części dlatego nie udało się zidentyfikować w zbiorach UJ wszystkich motyli pozyskanych od Friváldszkiego. Prawdopodobnie doprowadziły do tego stanu rzeczy

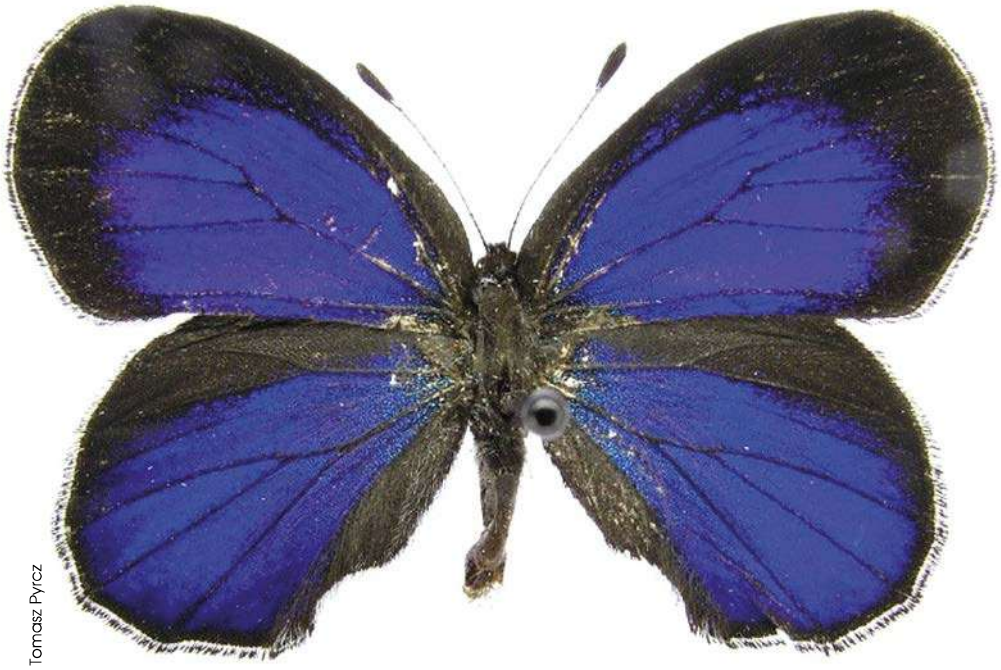
Zsolt Bálint

Litografia gołębia Streptopelia decaocto, ptaka odkrytego przez Imre Frivaldszkiego w czasie jednej z wypraw do Turcji, którego opis ukazał się w Roczniku Akademickim w 1838 roku. Gatunek ten w połowie XX wieku rozprzestrzenił się po Europie z Bałkanów. W czasach Frivaldszkiego Bułgaria stanowiła północną granicę jego zasięgu

Tomasz Pyrcz

Holotyp Brevianta bathoryon, gatunek opisany przez Zsolta Bálinta i Janusza Wojtusiaka na cześć dynastii Bathory, królów Polski, Litwy i Transylwanii

Tomasz Pyrcz

Samiec – holotyp gatunku Jagiello molinopampa opisanego przez Zsolta Bálinta i Janusza Wojtusiaka w 2000 roku znajdujący się w zbiorach CEP UJ

Gergely Katona

Holotyp Ianusanta ianusi, rodzaju i gatunku motyla upamiętniającego prof. Janusza Wojtusiaka, opisany przez Zsolta Bálinta

Janusz Wojtusiak

Holotyp gatunku Podanotum glorissimum, pochodzącego z Peru, opisanego wspólnie przez Zsolta Bálinta i Janusza Wojtusiaka

także wielokrotne przeprowadzki muzeum i nieodpowiednie zabiegi kuratorskie. Okazy zidentyfikowane jako pochodzące od Friváldszkiego zostały opatrzone odpowiednimi etykietami i zdeponowane w osobnych gablotach. Niektóre z nich mają dużą wartość historyczną, a także naukową,

Tomasz Pyrcz

Samiec niezwykle rzadkiej ćmy – pawicy Saturnia spini (Denis et Schiffermüller, 1775) pochodzący ze zbiorów Frivaldszkiego, obecnie w CEP-UJ. Gatunek ten uległ całkowitej ekstynkcji w środkowej Europie w połowie lat 60. ubiegłego wieku, a jego współczesna północna granica zasięgu sięga Macedonii

gdyż dokumentują gatunki, które wymarły obecnie na terenie Węgier, a nawet takie, których obecność w tym kraju nie była wcześniej potwierdzona!

Pozyskanie okazów Friváldszkiego było prawdopodobnie bodźcem do intensyfikacji prac nad wzbogaceniem zbioru entomologicznego Muzem Zoologicznego UJ. Zaledwie kilka lat później zakupione zostały od zbieraczy węgierskich i austriackich, Josepha Johanna Manna, Hochlfelda i H. v. Hedemanna, pierwsze kolekcje motyli egzotycznych, w tym niezwykle cenne i rzadkie w połowie XIX wieku materiały pochodzące z Brazylii i Meksyku. Jedną z najcenniejszych, która została przekazana w tym czasie, nieodpłatnie, Uniwersytetowi Jagiellońskiemu była kolekcja Felicjana Sypniewskiego, znanego polskiego przyrodnika z Poznania. Zawiera ona ponad 1000 okazów, głównie tropikalnych z Ameryki Południowej, Azji i Australii, oraz okazy z basenu Morza Śródziemnego, z których zdecydowana większość została zidentyfikowana we współczesnych zbiorach CEP UJ.

Współpraca polsko-węgierska na polu lepidopterologii zaczęła rozwijać się ponownie bardzo intensywnie w latach 90. XX wieku za sprawą prof. Janusza Wojtusiaka (1942–2012) i jego kontaktów z Węgierską Akademią Nauk. Wspólne badania w ramach współpracy międzyinstytucjonalnej i projektów naukowych są prowadzone do dziś. Opublikowano kilkadziesiąt wspólnych artykułów naukowych, w których opisano ponad 100 nowych dla nauki gatunków motyli, głównie z obszaru Andów. Jednemu z nich nadano nazwę rodzajową *Jagiello*, na cześć krakowskiej Almae Matris.

Zsolt Bálint
Muzeum Historii Naturalnej, Węgierska Akademia Nauk, Budapeszt

Tomasz W. Pyrcz
Centrum Edukacji Przyrodniczej i Instytut Zoologii i Badań Biomedycznych Wydziału Biologii UJ